

Atıf: Tekin, Mahmut (2026). "Molla Bedreddin'in Nûdehî'nin Eş-Şâmil Li'l- 'Avâmîl'i Üzerine Kaleme Aldığı Hâşiyede Metodolojik Yaklaşımı".

Kadim Akademi SBD 10/1, 49-69.

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1927384>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makale Başvuru Tarihi: 10.04.2026

Makale Kabul Tarihi: 03.06.2026

MOLLA BEDREDDİN'İN NÛDEHÎ'NİN EŞ-ŞÂMİL Lİ'L- 'AVÂMİL'İ ÜZERİNE KALEME ALDIĞI HÂŞİYEDE METODOLOJİK YAKLAŞIMI

Mahmut Tekin*

Özet

Bu çalışma, klasik gramer literatüründe mühim bir yer işgal eden Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) el- 'Avâmîlu'l-mî'e adlı eserine Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî (ö. 1254/1838) tarafından kaleme alınan eş-Şâmil li'l- 'Avâmîl şerhi etrafında teşekkül eden hâşiye literatürünü, Molla Bedreddin'in bu şerh üzerine yazdığı hâşiye özelinde ele almayı amaçlamaktadır. Molla Bedreddin'in, Nûdehî'nin eserine yazdığı bu hâşiye, klasik şerh-hâşiye geleneği içerisinde sıradan bir izah metni olmaktan öte, müellifin ilmî şahsiyetini yansıtan müstakil bir değerlendirme çalışması niteliği taşımaktadır. Söz konusu hâşiye, yalnızca metnin ibarelerini açıklamayı hedeflememekte, aynı zamanda metnin tertibini, delillendirme biçimini ve ifade tercihlerini de sorgulayan çok boyutlu bir okuma sunmaktadır. Molla Bedreddin'in yaklaşımında en belirgin unsurlardan biri, i'râb merkezli çözümlene yöntemidir. Müellif, Nûdehî'nin ifadelerini ayrıntılı i'râb tahlillerine tabi tutarak anlamın hangi dilsel tercihler üzerinden inşa edildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak bu tahliller yalnızca nahivsel bir çerçevede kalmamakta, i'râbın anlam, kapsam ve işlev boyutları birlikte değerlendirilmektedir. Böylece dilsel unsurların yalnızca gramatik doğruluğu değil, maksadı taşıma yeterliliği de incelenmektedir. Molla Bedreddin, özellikle hazif, takdir ve ihtisar gibi dilsel tasarrufların yer aldığı ibarelerde metnin yanlış anlaşılma ihtimaline dikkat çekmekte, lafız ile anlam arasındaki ilişkinin açık ve tutarlı biçimde kurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sebeple bazı yerlerde Nûdehî'nin ifadelerine yönelik tashih ve tenkitlerde bulunmakta, daha isabetli gördüğü alternatif yorumlara işaret etmektedir. İhtilafli meselelerde ise dengeli ve ilmî bir yöntem izlemektedir. Önce farklı dilcilerin görüşlerini aktarmakta, ardından bunları delilleriyle birlikte değerlendirmektedir. Katılmadığı yaklaşımları ise metodolojik gerekçelerle eleştirmektedir. Bunun yanı sıra metnin tertibine, örneklerin konumlandırılışına ve delillendirme tarzına dair yaptığı değerlendirmeler, onun metnin dışında kalan bir şârih değil, metnin yapısına bilinçli şekilde müdahil olan bir müellif olduğunu göstermektedir. Molla Bedreddin'in hâşiyesi, klasik hâşiye geleneği içinde eleştirel muhakemeyi, derinlikli dil çözümlemesini ve metodolojik tutarlılığı bir araya getiren, açıklama ile tenkidi mezceden nitelikli bir ilmî çalışma olarak temayüz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Cürçânî, el-'Avâmîlu'l-mî'e, Nûdehî, eş-Şâmil li'l- 'Avâmîl, Molla Bedreddin.

* Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı, Ana Bilim Dalı, mahmuttekin83@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8823-0972

Citation: Tekin, Mahmut (2026). "The Methodological Approach of Molla Bedreddin in His Ḥāshiya on Nūdehī's Al-Shāmil Li'l- 'Awāmil". *Kadim Akademi SBD* 10/1, 49-69.
<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1927384>

Article Type: Research Article

Application Date: 10.04.2026

Accepted Date: 03.06.2026

THE METHODOLOGICAL APPROACH OF MOLLA BEDREDDİN İN HİS ḤĀSHİYA ON NŪDEHĪ'S AL-SHĀMİL LĪ'L- 'AWĀMİL

Mahmut Tekin*

Abstract

This study aims to examine the ḥāshiya literature that developed around al-Shāmil li'l- 'Awāmil, the commentary written by Shaykh Ma' ruf al-Nūdahī (d. 1254/1838) on al-Jurjānī's (d. 471/1078–79) al- 'Awāmil al-mi' a, a work that occupies a significant place in the classical Arabic grammatical tradition, with particular focus on Molla Bedreddin's gloss on this commentary. Molla Bedreddin's ḥāshiya on Nūdahī's work goes beyond being a simple explanatory text within the classical sharḥ–ḥāshiya tradition; rather, it constitutes an independent scholarly evaluation that reflects the author's intellectual character. This gloss does not merely aim to clarify the expressions of the base text, but also offers a multidimensional reading that questions its organization, methods of argumentation, and lexical choices. One of the most prominent features of Molla Bedreddin's approach is his i' rāb-centered method of analysis. By subjecting Nūdahī's statements to detailed syntactic examination, he seeks to demonstrate how meaning is constructed through specific linguistic choices. However, these analyses are not confined to purely grammatical considerations; i' rāb is evaluated together with its semantic scope and functional dimensions. Thus, not only the grammatical correctness of linguistic elements but also their adequacy in conveying the intended meaning is assessed. Molla Bedreddin draws particular attention to the potential for misunderstanding in passages involving ellipsis (ḥadhf), implicit reconstruction (taqdīr), and brevity (ikhtisār), emphasizing the necessity of a clear and coherent relationship between wording and meaning. For this reason, he occasionally offers corrections and critiques of Nūdahī's expressions, pointing to alternative interpretations he deems more accurate. In addressing disputed issues, he adopts a balanced and scholarly method. He first presents the differing views of grammarians, then evaluates them together with their evidences. Positions he does not accept are criticized on methodological grounds. Moreover, his observations concerning the arrangement of topics, the placement of examples, and the style of argumentation demonstrate that he is not merely an external commentator, but an author consciously engaged with the structural composition of the text. In sum, Molla Bedreddin's ḥāshiya stands out within the classical gloss tradition as a qualified scholarly work that brings together critical reasoning, in-depth linguistic analysis, and methodological consistency, harmonizing explanation with critique.

Keywords: Arabic Language, Jurjānī's, al- 'Awāmil al-mi' a, Nūdehī's, al-Shāmil li'l- 'Awāmil, Molla Bedreddin.

* Assoc. Prof. Dr. University, Faculty of Divinity, Department of Fundamental Islam, Department of Arabic Language and Rhetoric, mahmuttekin83@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8823-0972

Giriş

İslam ilim geleneğinde hâşiyeler literatürü, klasik metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasının yanı sıra ilmî sürekliliğin temini bakımından belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle VI./XII. yüzyıldan itibaren sistematik biçimde tedvin edilmeye başlanan bu literatür, zamanla yalnızca metni açıklamaya yönelik tali bir faaliyet olmaktan çıkarak, müelliflerin ilmî birikimlerini, fikrî yönelimlerini ve metodolojik tercihlerini yansıttıkları müstakil bir telif türü hüviyeti kazanmıştır.¹ Bu geleneğin bilhassa Memlûkler döneminde belirgin biçimde benimsendiği, ilerleyen süreçlerde ise Osmanlı ilim dünyasında yaygınlık kazandığı görülmektedir.² Bu çalışmaların en yoğun biçimde gerçekleştirildiği dönem, hicrî VIII. ve milâdî XIV. Yüzyıla tekabül etmektedir.³ Bu süreçte hâşiyeler, ilmî bilginin kuşaktan kuşağa aktarılmasının yanı sıra, metinler etrafında oluşan yorum geleneğinin canlı tutulmasına da önemli katkılar sağlamıştır. Bu çerçevede muhaşşilik faaliyeti, şerh metninin sınırlarını aşarak, önceki açıklamaları tahlil eden, eleştiriye tabi tutan ve farklı görüşler arasındaki ihtilaf noktalarını görünür kılan dinamik bir ilmî pratiği temsil etmektedir. Muhaşşiler, ele aldıkları meselelerde yalnızca nakilci bir tutum benimsememiştir. Bilakis dil, usul ve mantık ilkeleri çerçevesinde değerlendirmeler yaparak ilmî tartışmayı derinleştirmişlerdir. Bu yönüyle hâşiyeler, klasik metin etrafında oluşan çok yönlü ilmî diyalogun önemli bir halkası haline gelmiştir.⁴

Bu çalışmanın odağını, Molla Bedreddin tarafından kaleme alınan ve Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî'ye (ö. 1254/1838) ait olan, Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (öl. 471/1078-79) *el-'Avâmilu'l-mi'e* adlı eserinin manzum tertibine yazılmış hâşiyeler teşkil etmektedir.⁵ Nûdehî, söz konusu eserde Cürçânî'nin metnini yalnızca nazma dönüştürmekle yetinmemiş, aynı zamanda yer yer açıklayıcı ilavelerle metni öğretici bir çerçevede yeniden sunmuştur. Bu yönüyle onun çalışması, klasik nahiv metinlerinin pedagojik amaçlarla yeniden inşasına yönelik dikkat çekici bir örnek olarak değerlendirilebilir.⁶ Zühd ve inzivaya meyilli bir hayat tarzı benimseyen Nûdehî, ilmî faaliyetlerini telif ve tedris ekseninde sürdürmüştür. Bu süreçte çok sayıda eser kaleme almış ve talebe

51

Araştırma
Makalesi

¹ Mahmut Tekin, *Kâfiyecî'nin "Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idil-İ'râb" Adlı Eseri -Dil ve Üslup Açısından İncelenmesi-* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022), 17-18.

² Mehmet Aziz Yaşar, *Memlûkler döneminde fıkıh siyaset ilişkisi* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020).

³ Mustafa Keskin, *Nahiv İlminde Vâdih Türü Eserler ve ez-Zübeydî'nin Kitâbü'l Vâdih Adlı Eseri* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020), 9.

⁴ Yüksel Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2009).

⁵ Cürçânî'nin *el-'Avâmilu'l-mi'e* adlı eseri, kaleme alındığı dönemden günümüze kadar çok sayıda ilmî çalışmaya konu olmuştur. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 1941), 2/1179; Mahmut Tekin, "Sa'dullâh es-Sağîr ve Berde'î'ye Aidiyeti Üzerine Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 21/1 (22 Haziran 2021), 231-250; Ahmet Meydan - Merve Küçükzoroğlu, "Sa'dullâh El-Berde'î ve Şerhu'l-Avâmilil-Mie Adlı Eseri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57 (31 Aralık 2024), 279-281.

⁶ Bu eser, Türkiye'de ilk kez 2018 yılında Hâşimî Yayınları tarafından neşredilmiştir.

yetiştirmiştir. Süleymaniye'nin⁷ kuzeydoğusunda yer alan Nûde köyünde dünyaya gelen Nûdehî, Irak'ın tanınmış ilim ve tasavvuf ailelerinden biri olan Berzencîler'e mensuptur.⁸ Hayatı boyunca çeşitli merkezlerde müderrislik görevinde bulunan Nûdehî, nihayet Süleymaniye'deki Büyük Cami Külliyesi'nde başmüderris olarak görev yapmış ve vefatına kadar bu vazifesini sürdürmüştür. Kendisi 1254/1838 yılında Süleymaniye'de vefat etmiştir.⁹ Bu makale, Sancar'ın muâşşilik metodolojisini bütüncül bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, onun hâşiyelerinde benimsediği açıklama ve eleştiri tarzı ele alınacaktır. Ayrıca onun muhaşşiliğinin, klasik hâşiyeler geleneği içerisindeki yeri ve bu geleneğe sağladığı katkılar dâhil edilerek, Sancar'ın söz konusu literatürdeki özgün konumu değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu yönüyle çalışma, hem muhaşşilik geleneğinin daha iyi anlaşılmasına hem de Sancar'ın ilmî şahsiyetinin ve telif anlayışının daha net biçimde ortaya konulmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. Molla Bedreddin ve Muhaşşiliği

Siirt ilinin Tillo ilçesinde Recep 1343 / Şubat 1925 tarihinde dünyaya gelen Molla Bedreddin, köklü ilmî geleneğe sahip bir aile çevresinde yetişmiştir. İslâmî ilimlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı bu ilmî muhit, onun erken yaşlardan itibaren dinî ve ilmî disiplinlerle tanışmasını sağlamış ve eğitim hayatının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Halen hayatta olan Molla Bedreddin, mensubu bulunduğu bu ilim geleneğinin bir temsilcisi olarak, klasik medrese birikimini çağdaş döneme taşıyan müstesna şahsiyetler arasında değerlendirilmektedir.¹⁰

Molla Bedreddin, ilmî üretimini başta Arap dili ve belagatı üzere çeşitli disiplinlerde telif ettiği hâşiyeler aracılığıyla şekillendiren ve bu yönüyle klasik ilmî geleneğe önemli katkılar sunan müellifler arasında yer almaktadır. Onun bu alandaki çalışmaları, klasik metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmayı hedefleyen açıklayıcı ve yönlendirici bir işlev üstlenmektedir. Nitekim Sancar'ın

⁷ Tarihî kaynaklarda Şehrezûr adıyla anılan Süleymaniye, Osmanlı döneminde Musul eyaletini teşkil eden üç sancaktan biri konumundaydı. Bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm* (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1316), 6/4484; Abbas Azzâvî, *Şehrezûr-es-Süleymâniye* (Bağdat: yy., 2000), 51.

⁸ Berzencî ailesi, seyyidlik nisbesi sebebiyle tarih boyunca bulunduğu bölgelerde toplumsal ve idari itibara sahip olmuştur. Kübreviye tarikatının Hemedâniye koluyla irtibatlı olan ailenin mensupları, Seyyid Baba Alî el-Hemedânî'nin (öl. 784/1371) neslinden gelmekte olup onun oğulları Seyyid İsâ ve Seyyid Mûsâ'nın Şehrezûr bölgesine yerleşmeleriyle "Berzencî" nisbesiyle tanınmıştır. Bk. Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî, *el-A 'mâlû'l-kâmile li'Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî*, ed. Baba Ali b. Şeyh Ömer Karadâğî (Bağdat: Matbeatu'l- 'Ânî, 1984), 1/18; Muhammed Emin Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan* (Dimaşk: Dâru'z-Zaman, 2006), 1/112.

⁹ Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî hakkında detaylı bilgi için bk. Abdulkerim Muhammed Muderris, *Ulemâ 'unâ fi hîdmeti'l- 'ilm ve'd-dîn* (Bağdat: Dâru'l-Hurriyye, 1983), 572-587; Nûdehî, *el-A 'mâlû'l-kâmile li'Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî*, 444; Muhammed Sâbir Mustafa, *en-Nûdehî ve cuhûduhu'n-Nahviyye* (Erbil: Matbaatu Cami'ati Salahiddin, 2005), 34-38; Dilâver Gürrer, *Abdülkâdir Geylânî* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 373; Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan*, 444; Abdulcebbâr Kavak, "Şeyh Ma'rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarikatının Süleymaniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü" 28/2 (2011), 140-155; Abdulcebbâr Kavak, "XVIII. Yüzyılda Kuzey Irak'ta Faaliyet Yürüten Kadiri Şeyhleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (15 Aralık 2015), 44-45; Ali Benli, "Nûdehî" (Ankara, 2019).

¹⁰ Molla Bedreddin ve eserleri hakkında tafsilatlı bilgi için bk. Ebû'l-Berekât Muhammed Bedreddin et-Tillovî, *el-Vaşıyyetü'l- 'âmme ve yelîhâ el-Vaşâye'l- 'aşere'd-dürer li'l-ebnâ'l- 'aşeretü'l-ğurer ve yelîhâ Şükürnâme* (b.y.: yy., ts.), 30; Ebû'l-Berekât Muhammed Bedreddin et-Tillovî, *es-Sîretü'z-zâtiyye ve yelîhâ vaşıyettüh* (İstanbul: Dâru's-Şafaka, 2013), 3; Ebû'l-Berekât Muhammed Bedreddin et-Tillovî, *hulâsatü'l-beyân li-cemî'i âyi'l-Kur'ân* (b.y.: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2017), 2; Hasan Çağlar, *Bedreddin Sancar ve Ebdeu'l-beyân li cemî'i âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010), 8-15.

hâşiyeleri, metnin yalnızca lafzî yapısıyla yetinmeyip kavramsal çözümler ve dilsel incelikler üzerinden metni yeniden yorumlanabilir kılmayı amaçlamaktadır. Özellikle klasik eğitim müfredatında yer alan ve ileri düzey ilmî birikim gerektiren eserlerin yoğun dil ve üslup özellikleri, bu metinlerin talebe ve müderrisler nezdinde anlaşılmasını güçleştirmiş, bu durum hâşiye literatürünü zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda Molla Bedreddin'in kaleme aldığı hâşiyeler, pedagojik kaygıyı önceleyen bir yaklaşımla metnin problemleri görülen noktaları açıklığa kavuşturmakta ve öğretim sürecini destekleyici bir çerçeve sunmaktadır. Böylece onun çalışmaları, yalnızca mevcut metinleri açıklamakla sınırlı kalmayıp ilmî aktarımın sürekliliğini temin eden tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Hâşiye geleneğinin dikkat çekici temsilcilerinden biri olan Molla Bedreddin Sancar, eserlerinde sergilediği yöntemsel tutarlılık, metin merkezli yaklaşım, veciz ifade tarzı ve eleştirel üslubuyla temayüz etmektedir. Sancar'ın muhaşşiliği, önceki müelliflerin görüşlerini nakletmekle yetinen bir açıklama faaliyeti olmaktan ziyade, meseleleri dilsel boyutlarıyla yeniden ele alan tahlil temelli bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Onun hâşiyelerinde, nahiv merkezli tartışmalarda, kavram sınırlarının titizlikle belirlendiği, ihtilaf noktalarının açık biçimde ortaya konulduğu ve tercihlerin gerekçeleriyle temellendirildiği görülmektedir.

2. İ'râb Temelli Metin Tahlili Çerçevesinde Tartışmalı Meselelere Yaklaşımı

Molla Bedreddin'in kaleme aldığı hâşiye, bütüncül biçimde ve dikkatli incelendiğinde, îrâb analizleri bakımından son derece zengin bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî'ye ait nazmın önemli bir bölümünün ayrıntılı ve sistematik îrâb tahlillerine tabi tutulduğu tespit edilmiştir. Sancar'ın bu yöntemi, yalnızca dilbilgisel yapının açıklanmasıyla sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda metinde yer alan bazı kritik anlamların anlaşılmasına da imkân sağlamaktadır. Zira manzum metinler, nesir metinlere kıyasla girift dilsel yapı, kısaltılmış anlatım ve mecâzî kullanımlar sebebiyle doğrudan ve kolay bir biçimde anlaşılmaya elverişli değildir. Bu kapsamda îrâb tahlili, kelimeler arasındaki sentaktik ilişkileri belirginleştirerek müellifin maksadını tayin etmede belirleyici bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla Molla Bedreddin'in îrâba verdiği ağırlık, hâşiyesinin yalnızca açıklayıcı bir çalışma olmanın ötesine geçerek metnin anlam ufku genişleten, yorumlayıcı ve derinleştirici bir ilmî katkı niteliği kazanmasını temin etmektedir.¹¹

Molla Bedreddin, metinlere îrâb uygularken ilgili kapsam çerçevesinde zaman zaman son derece tartışmalı bazı meseleleri doğrudan ayrıntılandırmaksızın, üstü kapalı biçimde ele almaktadır. Ancak bu tür problemlere çoğunlukla son derece veciz ifadelerle işaret etmektedir. Nitekim Nûdehî'nin metninde geçen مُصَلِّيًا kelimesini îrâb açısından tahlil ederken,¹² bu

¹¹ Molla Bedreddin tarafından gerçekleştirilen bazı îrâb tahlillerine dair örnekler için bk. Molla Bedreddin et-Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil* (İstanbul: Hâşimî Yayınları, 2018), 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 25.

¹² Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil* (İstanbul: Hâşimî Yayınları, 2018), 11.

kelimenin kendisinden önce yer alan *أحمد* fiilinin failinden *حال مقدره* olduğunu belirtmesi, yalnızca teknik bir *îrâb* tercihini değil, aynı zamanda nahiv geleneğinde köklü bir tartışmaya dolaylı bir göndermeyi de içermektedir.¹³ Zira Molla Bedreddin'in kullandığı *حال مقدره* tabiri, daha önce İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) meşhur ifadesi olan *مُصَلِّيًّا عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى* "Seçilmiş olan Peygambere salat ederek..." terkinde yer alan *مُصَلِّيًّا* kelimesi etrafında cereyan eden nahiv tartışmalarıyla doğrudan ilişkilidir.¹⁴ Bilindiği üzere hâl unsurunun temel şartlarından biri, gerçekleşme zamanı bakımından kendisine hâl olduğu unsurla eşzamanlı olmasıdır. Ancak gerek İbn Mâlik'in gerekse de Nûdehî'nin ifadelerinde *مُصَلِّيًّا* kelimesinin gizli olan *أحمد* fiilinin failinden hâl kabul edilmesi durumunda, bir kimsenin aynı anda hem Allah'a hamd etmesi hem de Hz. Peygamber'e salat getirmesi gerekmektedir. Oysa her iki fiilin de mahreci dil olduğu için, bunların fiilen aynı anda gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu sebeple hamdin salattan önce icra edilmesi zorunlu görünmektedir. Bu güçlüğü aşmak amacıyla Süyûtî (ö. 911/1505), *el-Behcetü'l-merziyye* adlı eserinde *مُصَلِّيًّا* ifadesini şerh ederken *بَعْدَ الْحَمْدِ* kaydını kullanmış ve böylece salatın hamdi takiben gerçekleştiğini açıkça belirtme yoluna gitmiştir. Buna karşılık Hekîm el-İhsâî (öl. 1083/1672),¹⁵ Ebû Talib el-Mirzâ (öl. 1237/1822)¹⁶ ve Molla Bedreddin gibi bazı muhakkik dilciler, Süyûtî'nin bu tür bir kayda yer vermesine gerek olmadığını savunmuşlardır. Onlara göre *مُصَلِّيًّا* ifadesi, şimdiki zamana delalet eden bir hâl değil, aksine gelecek zamana yönelik müstakbel anlam taşıyan bir hâl olarak anlaşılmalıdır. Bu yaklaşım, fiil ile hal arasındaki zaman uyumsuzluğunu, lafzî bir ilaveye ihtiyaç duymaksızın nahiv ilkeleri çerçevesinde çözmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte Hudaî (1872-1927)¹⁷ ve diğer bazı dilciler,¹⁸ *مُصَلِّيًّا* kelimesinin mukadder bir hâl değil, bilakis mukârin hâl olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşe göre her ne kadar hamd ve salat fiilleri fiilen aynı anda gerçekleşmese de lafız düzeyinde birbirini kesintisiz biçimde takip etmektedir. Dolayısıyla lafızlar söz konusu olduğunda mukârene, iki fiilin mutlak eşzamanlılığı değil, aralarında herhangi bir fasıla bulunmaksızın ardı ardına gelmesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede şarihin *بَعْدَ الْحَمْدِ* kaydını eklemesi, lafzî mukâreneye işaret etmekte ve hâlin fiilden bütünüyle kopuk bir zaman dilimine taşınmadığını göstermeyi hedeflemektedir. Böylece hamd sırasında dilin meşgul olması sebebiyle fiil ile hâl arasında gerçek bir mukârenenin gerçekleşmediği yönündeki itiraz da bertaraf edilmektedir. Bütün bu değerlendirmeler, Molla Bedreddin'in tek bir veciz *îrâb* ifadesiyle, nahiv literatüründe asırlar boyunca süregelen kapsamlı tartışmalara ve farklı yorum çizgilerine bilinçli bir şekilde işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, onun *îrâb* tahlilini yalnızca biçimsel bir çözümleme faaliyeti olarak değil, aynı zamanda

¹³ Tillovi, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 11.

¹⁴ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, *el-Elfiyye* (by.: Dârü't-Te'âvun, ts.), 9.

¹⁵ Muhammed Sâlih b. İbrâhîm b. Hüseyin el-İhsâî, *Hâşiyetü'l-Hekîm el-İhsâî 'alâ Şerhi'l-Elfiyye*, ed. Ahmed el- 'Arfec (Ürdün: Dârü'n-Nûri'l-Mubîn, 2017), 1/312-313.

¹⁶ Ebû Tâlib el-Mirzâ, *Hâşiyetu Ebi Talib el-Mirzâ 'ale'l-Behcetü'l-merziyye* (Beyrut: Mektebetu Diyarbakir, 2019), 1/28.

¹⁷ Muhammed b. Mustafa el-Hudaî, *Hâşiyetü'l-Hudaî 'alâ Şerhi İbn 'Akîl* (Diyarbakir: Mektebetu Seyda, ts.), 1/21.

¹⁸ Muhammed Salih Gürsî, *et-Taḥkikatü'l-vefiyye bimâ fi'l-Behcetü'l-merziyye* (by.: yy., 1990), 9; Mustafa Arap, *Fethu vâhibi'l- 'aḥiyye bi ḥalli müşkilâti'l-Behcetü'l-merziyye* (İstanbul: Hâşimî Yayınları, 2017), 29.

önceki dil otoriteleriyle eleştirel bir ilişki kuran, polemik boyutu güçlü bir ilmî yorum pratiği olarak benimsediğini açıkça göstermektedir.

3. İ'râb Temelli Metin Tahlili Çerçevesinde Tartışmalı Meselelere Yaklaşımı

Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî'ye ait nazmın önemli bir kısmının, Molla Bedreddin tarafından ayrıntılı î'râb tahliline tabi tutulduğu göze çarpmaktadır. Molla Bedreddin'in yaklaşımı, î'râbı yalnızca tek bir yönle ele almakla sınırlı kalmamaktadır. Aksine farklı ihtimalleri sistematik biçimde değerlendiren bütüncül bir analiz yöntemi ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, onun metin tahlilinde lafızların yalnızca zahîrî anlamlarına değil, delalet ettikleri manaya ve metin içerisindeki fonksiyonlarına da itina gösterdiğini göstermektedir. Nitekim Nûdehî, telif ettiği eserine dair birtakım hususlara temas ederken şu ifadeleri kullanmaktadır: *صَمَّنْتُهَا عَوَامِلَ الْجُرْحَانِي أَرْجُو بِهَا*: "İçine Cürçânî'nin 'Avâmil'ini yerleştirdim. Bununla kardeşlerimden dua beklemekteyim".¹⁹ Molla Bedreddin, bu ibarede yer alan *أَرْجُو* fiilinin î'râbı konusunda üç farklı ihtimali gündeme getirmektedir. Birincisi söz konusu fiil, kendisinden önceki ifadelerle doğrudan bir sentaktik bağ kurmayan istinafî bir cümledir. İkincisi *أَرْجُو* ifadesi, bir önceki beyitte geçen *صَمَّنْتُهَا* kelimesine sıfat olarak bağlanmaktadır. Üçüncüsü ise mahzûf bir atıfla *أَرْجُو* fiilinin *صَمَّنْتُهَا* cümlesine matuf olduğu ileri sürülmektedir.²⁰ Molla Bedreddin'in bu tür çoklu î'râb ihtimallerine yer vermesi, metinde kullanılan dil unsurlarının hangi anlam çerçevesinde ve hangi amaç doğrultusunda kullanıldığını daha belirgin hale getirmektedir. Zira bir kelimenin î'râb konumu tayin edilmeden, onun taşıdığı anlamın tam olarak tespit edilmesi ve önceki cümlelerle kurduğu ilişkinin netleştirilmesi mümkün değildir. Bu yöntem, yalnızca metnin anlam boyutlarını ortaya çıkartmakla kalmamakta, aynı zamanda öğrencilerin dilsel analiz kabiliyetlerini farklı yönlerden geliştirmelerine de önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.²¹

4. İnce Nüktelerle Yanlış Anlaşılmaya Müsait Olan İfadeleri Düzeltmesi

Molla Bedreddin'in, bazı durumlarda müellifin ibaresini küçük fakat belirleyici müdahalelerle açıklığa kavuşturduğu görülmektedir. Nitekim Nûdehî, lafzî amillerin kıyâsî ve semâî olmak üzere iki kısma ayrıldığını *هَمَّا الْفِيَّاسِيَّ مَعَ السَّمَاعِيَّ* "Bu ikisi, kıyâsî olan ile semâî olandır" ifadesiyle dile getirmektedir.²² Molla Bedreddin ise hâşiyesinde bu ibareyi hem dilsel hem de anlamsal açıdan tahlil ederek, özellikle *هَمَّا* zamirinin delalet alanını açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır.²³ Nûdehî'nin ifadesi ilk bakışta, kıyâsî olan ile semâî olanın birlikte zikredildiğini göstermektedir. Ancak bu birlikteliğin mahiyeti, yani söz konusu iki unsurun birbirine karşıt mı yoksa birlikte mi değerlendirildiği hususu şerhe muhtaçtır. Molla Bedreddin,

¹⁹ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 11.

²⁰ Tillovi, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 11.

²¹ Geniş bilgi için bk. Mahmut Tekin, "Alf eş-Şeyhânî ile Yûnus el-Erkatî'nin Terkiîb Adlı Eserlerinin Mukayesesi", *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* Volume 16 Issue 1/Volume 16 Issue 1 (2021), 105.

²² Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 12.

²³ Tillovi, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 12.

هُمَا zamirini açıklarken özellikle الضَّرْبَانِ أَي: "Yani: Bu iki kısım" ifadesini kullanmak suretiyle, burada iki ayrı türün kastedildiğini açıkça ortaya koymaktadır.²⁴ Bu açıklama, kıyâsî ve semâî olanın tek bir kategori altına dâhil edilmediğini, bilakis nahiv ilminde geçerli olan iki farklı yöntem yahut iki müstakil tür olarak birlikte zikredildiğini göstermektedir. Dolayısıyla Molla Bedreddin'e göre هُمَا, gerçek anlamda bir ikiliğe delalet etmekte ve her biri bağımsız nahivsel dayanaklara sahip iki unsura dönmemektedir. Bununla birlikte o, metinde geçen مع edatının burada klasik anlamıyla "beraberlik" bildiren bir harf olarak değil, vâv anlamında kullanıldığına özellikle dikkat çekmektedir. Bu tespit, ibarenin anlamını belirleyen kritik bir noktadır. Zira مع'nin vâv anlamında değerlendirilmesi, kıyâsî ile semâî olan arasında bir hiyerarşi ya da karşıtlık ilişkisi bulunmadığını, aksine aralarında yalnızca atıf ve cem' ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle Nûdehî, bu ibareyle ne kıyâsî olanı semâî olana indirgemekte ne de semâî olanı kıyâsî dışında bırakmaktadır. Bilakis her ikisini de nahivde muteber iki yol olarak birlikte zikretmektedir. Molla Bedreddin'in bu kapsamda kullandığı وَلَدًا قَالَ: هُمَا فَأَفْهَمَ "Bu sebeple ikisi dedi, (meseleyi böylece) anlâ" ifadesi ise yaptığı açıklamanın maksadını pekiştiren pedagojik ve yönlendirici bir vurgu niteliğindedir.²⁵ Bu ibareyle o, metindeki هُمَا kullanımının bilinçli bir tercih olduğunu, bunun basit bir lafzî tekrar yahut üslup özelliği olarak görülmemesi gerektiğini, aksine iki ayrı nahivsel türün kastedildiğinin özellikle idrak edilmesi icap ettiğini belirtmektedir. Böylece Molla Bedreddin, bu veciz hâşiyesiyle, metnin muhtemel yanlış anlaşılmasının önüne geçmekte ve okuyucuyu kıyâs-semâî ilişkisini doğru bir kavramsal çerçevede değerlendirmeye davet etmektedir. Bu tahlil, aynı zamanda Molla Bedreddin'in izah yönteminin özgün bir yönünü de ortaya koymaktadır. O, ilk bakışta açık gibi görünen bir zamir veya edat kullanımını dahi, nahiv usulü bakımından problemliliğe anlam ihtimallerini dikkate alarak ele almakta ve veciz ifadeleriyle metnin maksadını tayin etmektedir. Böylece lafız tahlili, onun nezdinde salt gramer düzeyinde bir faaliyet olmaktan çıkarak metnin metodolojik çerçevesini ortaya çıkaran eleştirel bir yorum aracına dönüşmektedir.

5. İhtisar Maksadıyla Cümleden Hazfedilen Unsurları Belirtmesi

Bilindiği üzere Nûdehî'nin eseri manzum olarak kaleme alınmıştır. Bu tür çalışmalar, müellifin aktarmak istediği ilmî muhteva bakımından tabii bir sınırlılığa sahiptir. Zira vezin ve kafiye düzeninin korunması, beyitlerin aynı ölçü içerisinde kalması zorunluluğu, müellifleri son derece iktisatlı bir dil kullanmaya sevk etmektedir. Bu sebeple müellifler, bazı bilgileri açıkça ifade etmek yerine işaret yoluyla aktarmakta, bazılarını zamirlerle ima etmekte, bazı unsurları ise cümleden hazfetmek durumunda kalmaktadırlar. Nûdehî'nin eserinde de bu tür kapalı ibarelerin okuyucu açısından müphem kalmaması için Molla Bedreddin'in hâşiyelerinde metni her defasında açıklığa kavuşturduğu görülmektedir. Nitekim Nûdehî, cer harflerinden من'in taşıdığı

²⁴ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 12.

²⁵ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 12.

anlamı sıralarken bunlardan birinin de beyân anlamı olduğunu belirtmektedir.²⁶ O, من'in cins isimlerinden sonra geldiğinde açıklama maksadı taşıdığını şu ibareyle ifade etmektedir: وَتَعْقُبُ الْأَوْتَانِ مِنَ الْأَوْتَانِ فَاجْتَنِبُوا الرَّجْسَ مِنَ الْأَوْتَانِ "Cer harflerinden من, cins isimlerinden sonra geldiğinde beyan ifade etmekte; nitekim putlar cinsinden olan pislikten kaçınır".²⁷ Metinde geçen الرجس kelimesi, cins ismi olup anlam alanı itibarıyla kapalı bir lafızdır. Zira bu kelime, maddi veya manevi her türlü pislği kapsamaktadır.²⁸ Ancak الأوتان من kaydının getirilmesiyle, kastedilen pislğin putlar cinsine mensup olan pislik olduğu açıklık kazanmaktadır. Böylece من'in burada beyan işlevi üstlendiği somut bir örnekle ortaya konulmuş olmaktadır.²⁹ Bununla birlikte Nûdehî'nin ibaresine dikkat edildiğinde, ilk bakışta misal ile mümessel leh arasında açık bir irtibat kurulmadığı izlenimi doğmaktadır. Zira Nûdehî, من'in beyan anlamında kullanıldığını ifade ettikten sonra, "örneğin" veya benzeri bir lafza yer vermeksizin doğrudan فَاجْتَنِبُوا الرَّجْسَ مِنَ الْأَوْتَانِ ifadesini zikretmektedir. Molla Bedreddin bu noktaya dikkat çekerek فَاجْتَنِبُوا ifadesinden önce bir mübteda ve haberin hafzedildiğini belirtmekte ve cümlenin takdirinin وَذَلِكَ نَحْوُ: فَاجْتَنِبُوا şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.³⁰ Molla Bedreddin'in bu takdiri, ilk bakışta basit bir müdahale gibi görünse de özellikle Cürçânî'nin *el-'Avâmilü'l-mî'e* adlı eserini okumaya yeni başlayan talebeler dikkate alındığında, bu tür bir açıklamanın metnin doğru anlaşılması açısından ne denli önemli olduğu açıkça görülmektedir. Zira bu takdir, misal ile kaide arasındaki bağı kurarak, nahısel işleyişin öğrenci zihninde sağlam bir şekilde yerleşmesini temin etmektedir.³¹

6. Eleştirilerin Kapsamı ve Niteliği

Molla Bedreddin hâşiyesi incelendiğinde, Nûdehî'ye yönelik eleştirilerin belirgin ve sistematik bir mahiyet arz ettiği görülmektedir. Bu eleştirilerin yoğunlaştığı hususlar dikkate alındığında, bunların esas itibarıyla metin tertibi, eksik veya yetersiz bilgi sunumu, metnin tashihine yönelik müdahaleler ile ibarenin hedeflenen anlamı yeterince taşıyamaması gibi başlıklar etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır.

²⁶ Cer harflerinden من'in beyan anlamı taşıyabilmesi için, kendisinden önce açıklanmaya muhtaç bir unsurun zikredilmiş olması gerekmektedir. Bk. Sâdullah el-Berde'î, *Sa'dullâh eş-şâğîr* (Beyrut: Dârü'd-Diyâ, 2025), 79.

²⁷ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 15.

²⁸ Kaçınılması emredilen şeyin özellikle putlarla sınırlandırılması, her ne kadar bütün necasetler kaçınılması gereken şeyler arasında yer alsada da putlardan kaçınmaya verilen önemin ve bu husustaki vurgunun daha güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Bk. 'Alî Üşnüvî, *Ta'şîlül-Cürçânî* (Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2019), 58.

²⁹ Cer harfi من'in beyan anlamı taşıdığına göstergelerinden biri, onun yerine bir ism-i mevsûlün ikame edilebilmesidir. Nitekim الرجس الذي هو الوثن şeklinde ifade edildiğinde, anlam açısından herhangi bir bozulma meydana gelmemekte ve mana tam olarak anlaşılmaktadır. Nûrüd'dîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Câmî, *el-Fevâ'idü'l-Ż-Żiyâ'iyye* (İstanbul: Şefkat Yayınları, 2015), 749-750; Mehmed Efendi Birgivi, *İmtihânü'l-ezkiyâ'*, ed. Yesâr Sâyir el-Hebîb (Lübnan: Dâru Tahkîki'l-Kitâb, 2021), 695; Şeyh Mustafa b. İbrâhîm el-Gelibolu, *Tühfetü'l-İhvân Şerhü'l- 'Avâmil* (İstanbul: Dârü's-Sirâc, 2018), 109; Molla Halil Siirdî, *el-Kâmûsü's-sânî fi'n-naḥv ve's-sarf ve'l-me'ânî* (İstanbul: Darü'r-Ravza, 2012), 2/510; Ahmed b. Muhammed el-Gerevî, *Hâşiyetü'l-Gerevî 'alâ Şerḥi Sa'dillâh eş-şâğîr* (Beyrut: Dâru Nûri's-Sabâh, 2016), 90.

³⁰ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 15.

³¹ Molla Bedreddin'in eserinin birçok yerinde bu tür örneklere özellikle dikkat çektiği göze çarpmaktadır. Farklı örneklerin incelenmesi için bk. Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 16, 17.

6.1. İbarenin Hedef Anlamı Taşıma Yetersizliğine Yönelik Eleştirisi

Molla Bedreddin'in kaleme aldığı hâşiye baştan sona incelendiğinde, Nûdehî'nin ifadelerine çeşitli gerekçelerle yönelttiği eleştirilerin dikkat çektiği göze çarpmaktadır. Bu eleştirilerin bir kısmı, daha önceki dilciler tarafından da dile getirildiği üzere, Cürcânî'ye ait birtakım ibarelerin Nûdehî tarafından herhangi bir tasarrufa tabi tutulmadan aynen aktarılmasına yöneliktir. Nitekim Nûdehî'nin cer harflerinden من için kullandığı وَهَيَ لِبَدَأِ غَايَةَ "Bu edat, gayenin başlangıcı için kullanılır" ifadesi, Molla Bedreddin'in eleştiri odağı haline gelmiştir.³² O, ayrıntılı tartışmalara girmeksizin, veciz bir üslupla ذِي غَايَةَ: ذِي غَايَةَ şeklinde ifadesiyle doğru olması gereken kullanımı açıkça ortaya koymaktadır. Burada asıl üzerinde durulması gereken husus, onun bu yoruma hangi gerekçeyle başvurduğudur. Zira الغاية kelimesi, "son, nihayet" anlamı taşıdığından, لِبَدَأِ غَايَةَ terkibi lafzen "sonucun başlangıcı" gibi anlam bakımından problemlili bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Molla Bedreddin, bu anlamsal tutarsızlığı gidermek ve ibareyi makul bir anlama kavuşturmak amacıyla, cümlede bir müzâfın takdir edilmesi gerektiğini varsayarak ifadeyi ذِي غَايَةَ: ذِي غَايَةَ şeklinde düzeltmektedir.³³ Esasen Nûdehî'nin ibaresini islah etmek için Molla Bedreddin'in önerdiği çözüm dışında iki ihtimal daha söz konusudur. Bunlardan ilki, أَلْغَايَةَ ile أَلْمَسَافَةَ arasında parça-bütün ilişkisi bulunduğu kabul edilerek ibarede mecâz-i mürsel bulunduğu varsayılmıştır. Bu durumda lafzî bir eksiklikten söz etmek gerekmez. İkinci ihtimal ise de الغاية kelimesinin "amaç" ve "maksat" anlamında kullanılmış olduğu kabul edilerek, ifadenin esasen failin fiiline gönderimde bulunduğu ileri sürülmesidir.³⁴ Ne var ki Molla Bedreddin'in benimsediği müzâf takdiri yoluyla yapılan açıklama, dilciler nezdinde baştan itibaren tercih edilen yaklaşımdan bu görüşle iktifa etmiştir.

58

Araştırma
Makalesi

Molla Bedreddin'in, Nûdehî'ye nakıs fiiller konusunda hedeflenen anlamı yeterince yansıtmadığı gerekçesiyle eleştiriler yönelttiği göze çarpmaktadır. Nitekim Nûdehî, nakıs fiiller arasında yer alan مَا بَرِحَ، مَا إِنْقَطَعَ، مَا فَتِيءَ، مَا زَالَ، مَا دَامَ... ifadeleriyle مَا دَامَ fiiline geçiş yapmaktadır.³⁵ Molla Bedreddin'e göre Nûdehî'nin مَا دَامَ şeklinde ifadesi, مَا دَامَ'nin başındaki مَا edatının، بَرِحَ، إِنْقَطَعَ، فَتِيءَ، زَالَ fiillerinin başında yer alan مَا ile aynı kategoride değerlendirildiği izlenimini doğurmaktadır. Oysa Molla Bedreddin, gerçekte böyle olmadığını vurgulamaktadır.³⁶ Burada Molla Bedreddin'in dikkat çektiği temel husus, söz konusu fiillerin başında yer alan مَا edatlarının işlev bakımından birbirinden farklı oluşudur. Zira مَا fiilinden önce gelen مَا masdariyye iken, diğer fiillerin başındaki مَا olumsuzluk edatı niteliğindedir.³⁷ Ancak Nûdehî'nin cümleye كَذَلِكَ مَا دَامَ ifadesiyle başlaması, bu iki farklı kullanımın aynı

³² Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 14.

³³ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 14.

³⁴ Gerevî, *Hâşiyetü'l-Gerevî 'alâ Şerhi Sa'dillâh eş-şâğîr*, 89; Mahmut Tekin, *Gerevî ve Hâşiyetu Sa'dullâh eş-şâğîr Adli Eseri* (Ankara: Vizetek, 2024), 82.

³⁵ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 39.

³⁶ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 39.

³⁷ Gerevî, *Hâşiyetü'l-Gerevî 'alâ Şerhi Sa'dillâh eş-şâğîr*, 162.

kategoride değerlendirildiği yönünde bir yanlış anlamaya yol açmaktadır. Bu sebeple Molla Bedreddin, Nûdehî'nin ibaresine alternatif olarak, كَذَلِكَ دَامَ بَعْدَ مَا تَوَقَّيْتُ biçimindeki ifadeyi önermekte ve böylece yanlış anlamaya sebebiyet veren unsurun metinden çıkarılması gerektiğini ileri sürmektedir.

6.2. Metin Tashihine Yönelik Eleştirel Yaklaşımı

Molla Bedreddin'in Nûdehî'nin ibarelerini son derece ince ayrıntılarla ele aldığı görülmektedir. Bu durum, onun ilgili meseleleri değerlendirirken hiçbir hususu gözden kaçırmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim yönelttiği bazı eleştirilerin, doğrudan Nûdehî'nin ifadelerinin tashihine yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Bu kapsamda Nûdehî'nin, bazı dil kaidelerini temellendirmek amacıyla ayetlerle istişhâdda bulunduğu, ancak bu örneklerin Kur'ân ayetler olduğuna dair açık bir ibare kullanmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Nûdehî, cumhura göre bazı durumlarda cer harflerinden إلى'nin مع anlamında kullanılabileceğini ifade ettikten sonra şu ibareye yer vermektedir: فِي نَحْوِ قَوْلِهِ: إِلَى الْمَرَّافِقِ. ³⁸ İlme yeni başlayan bir talebenin, özellikle ilk okuduğu eserlerde, bu ibarenin son kısmında yer alan إِلَى الْمَرَّافِقِ ifadesinin Kur'ân'dan bir ayet olduğunu ilk bakışta kavraması güç olabilir. Bu sebeple Molla Bedreddin, söz konusu durumu eleştirerek فِي قَوْلِ رَبِّتَا إِلَى الْمَرَّافِقِ ifadesi yerine فِي نَحْوِ قَوْلِهِ: إِلَى الْمَرَّافِقِ ibarenin kullanılmasının daha uygun olacağını temenni etmektedir. ³⁹ Her iki ifade objektif bir şekilde değerlendirildiğinde, Molla Bedreddin'in bu eleştirisinde isabetli olduğu anlaşılmaktadır. ⁴⁰ Zira Nûdehî'nin ibresinde geçen إِلَى الْمَرَّافِقِ ifadesinin bir ayet parçası olduğu, bağlamdan bağımsız olarak ilk anda açıkça anlaşılmayabilir. Buna karşılık Molla Bedreddin'in önerdiği فِي قَوْلِ رَبِّتَا إِلَى الْمَرَّافِقِ ifadesinin kullanılması hem anlam açıklığı sağlamaktadır hem de vezin açısından herhangi bir sorun doğurmamaktadır. Nitekim gerek Nûdehî'nin gerekse Molla Bedreddin'in kullandığı ifadelerin harf sayılarının eşit olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, söz konusu ifadenin bu şekilde formüle edilmesinin o esnada müellifin zihnine gelmemiş olması da ihtimal dâhilindedir.

Nûdehî'nin eseri, yalnızca Cürcânî'nin *el-'Avâmilu'l-mi'e* adlı eserinde yer alan bilgilerin aktarımıyla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra konu kapsamında bazı ilave ve farklı açıklamalara da yer verdiği görülmektedir. Nitekim o, inne ve kardeşleri bahsinde, إِنْ edatından sonra kimi zaman merfu' bir ismin gelebileceğini ve bu durumda إِنْ'nin isminin şen zamiri olarak mahzup kabul edileceğini belirtmektedir. ⁴¹ Bunun yanı sıra إِنْ'nin نعم edatında olduğu gibi cevap anlamında kullanılabileceğini ve bu görüşün dilciler arasında yaygın biçimde dile getirildiğini de

³⁸ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 15.

³⁹ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 15.

⁴⁰ Cürcânî'nin *el-'Avâmilu'l-mi'e* adlı eseri incelendiğinde, Molla Bedreddin'in mezkur eleştirisinde haklı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Cürcânî, ilgili dil kuralını açıkladıktan sonra örneğini açık biçimde Kur'ân ayetine nispet ederek فَأَغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ şeklinde bir ifadeye yer vermektedir. Berde'î, *Sa'dullâh eş-şâgîr*, 82.

⁴¹ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 21.

ifade etmektedir.⁴² Nûdehî, bu açıklamaların ardından فِي أَن هَذَانِ فِي الْقُرْآنِ مِثَالُ ذَلِكَ جَاءَ فِي الْقُرْآنِ "Bu durum Kur'ân'da da gelmiştir. Nitekim şüphesiz bu ikisi sihirbazdır (ayetinde olduğu gibi)" ifadesiyle konuyu örneklemiştir.⁴³ İlk bakışta bu ibarenin, zikredilen açıklamalardan yalnızca biri için verilmiş bir örnek olduğu izlenimi doğatabilir. Molla Bedreddin ise bu tür bir yanlış anlamayı ortadan kaldırmak amacıyla ذَاكَ yerine ذَيْن kelimesinin kullanılmasının daha isabetli olacağını savunmaktadır. Nitekim durum, onun da belirttiği üzere böyledir. Zira ûdehî'nin kullanımına birden örnek teşkil etmektedir. Burada ذَيْن'den sonra merfu' bir isim olan هَذَانِ'nin gelmesi, bazı dilcilere göre ذَيْن'in isminin şen zamiri olarak mahzuf kabul edilmesini gerektirirken, diğer bazı dilcilere ise söz konusu edat, نعم gibi cevap anlamında kullanılmaktadır. Molla Bedreddin'in ... ذَيْنَ... فَلَوْ قَالَ: ذَيْنَ... biçimindeki veciz ifadesi de ilgili örneğin bu iki yoruma birlikte delalet ettiğine dikkat çekme amacını taşımaktadır.⁴⁴

6.3. Eksik Bilgi Sunumuna Dair Eleştiriler

Molla Bedreddin'in, Nûdehî'nin metnini son derece titiz ve sistematik bir izah anlayışıyla ele aldığı görülmektedir. Nûdehî'nin ibarelerinde yer alan en küçük dilsel boşluk dahi Molla Bedreddin'in ayrıntılı tahlillerinden nasibini almış, lafız ve yapı düzeyindeki incelikler çok yönlü bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu yaklaşım, onun metni yüzeysel bir açıklamayla yetinmeyip derinlemesine bir dilsel çözümleme gerçekleştirdiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim Nûdehî, müzari fiili olumsuz kılan edatlardan bahsederken لَكِنَّ عَلَى تَوْفِيعٍ "Ancak lemmâ, beklentiyi ifade etmektedir" ifadesiyle, لَمَّا edatından sonra gelen unsurların olumsuzluğunun konuşma anına kadar devam edeceğini ifade etmektedir.⁴⁵ Ancak konu kapsamında لَمَّا edatının da potansiyel olarak benzer bir özelliğe sahip olduğuna dair bilgi verilmemektedir. Molla Bedreddin, bu eksikliği tespit ederek İbn Hişâm'ın Muğni'l-lebîb⁴⁶ 'an kütübi'l-e 'ârîb adlı eserini referans göstermekte ve مَا لِي قُمْتُ وَلَمْ تَقُمْ "Bana ne oldu da ben kalktım da sen kalkmadın?" örneğinde olduğu gibi mâzî fiilden sonra kullanılan لَمَّا ile yapılan olumsuzluğun da devam ettiğini açıklamaktadır.⁴⁷ Molla Bedreddin'in dikkati olmasaydı, okuyucu yalnızca لَمَّا edatının böyle bir özelliğe sahip olduğunu, لَمَّا'nın ise bu özelliği taşımadığını düşünebilirdi. Bununla birlikte, Molla Bedreddin'in eleştirisi sadece bununla sınırlı değildir. O, Nûdehî'nin لَمَّا edatının olumsuzluğunun konuşma anına kadar olduğunu ifade etmesini mutlak bir hüküm olarak görmemektedir. Molla Bedreddin, Radiyyüddîn el-Esterâbâdî'nin (ö.

⁴² İbn Hişâm (ö. 761/1360), *Şerhu Şüzûri'z-zeheb* adlı eserinde هَذَانِ لَسَاجِرَانِ ayeti hakkında birçok dilcinin görüşünü tafsilatlı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb* (Beirut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2016), 75-81.

⁴³ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 21.

⁴⁴ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 21.

⁴⁵ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 30.

⁴⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e 'ârîb* (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 2/167-168.

⁴⁷ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 30.

688/1289'dan sonra) eserinden naklen verdiği نَدِمَ إِبْلِيسُ وَلَمَّا يَنْفَعُهُ النَّدْمُ "İblis pişman oldu, fakat pişmanlığı ona fayda vermedil" örneğini de ileri sürerek لما'dan sonra gelen unsurların gerçekleşme durumunun beklentiye bağlı olabileceğini, bunun ise mutlak bir kesinlik taşımadığını belirtmektedir.⁴⁸ Ayrıca yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı üzere, şeytanın pişmanlığının kendisine herhangi bir fayda sağlamayacağı ve bu durumla ilgili bir beklentinin bulunamayacağı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Molla Bedreddin'in bu kapsamda sağladığı açıklamalar, okuyucuya önemli ipuçları sunmaktadır.

6.4. Metin Tertibine İlişkin Tenkit Anlayışı

Molla Bedreddin'in hâşiyesi incelendiğinde, yönelttiği eleştirilerin bir kısmının Nûdehî'nin ibare tertibine yönelik olduğu görülmektedir. Ona göre bazı ifadeler, içerik ve işlevleriyle uyumlu olması gereken konumlarda değil, metin içerisinde farklı yerlerde zikredilmiştir. Nitekim Nûdehî'nin cer harfi رَبِّ için kullandığı تَكْتُرُ فِي التَّكْتِيرِ، وَالتَّقْلِيلِ مَعْنَى لَهَا لِكِنَّةٍ قَلِيلٍ "Çokluk ifade etmede çokça gelir. Azlık ifade etme anlamı vardır. Ancak bu kullanım azdır" ifadesi, bir yönüyle Molla Bedreddin'in takdirine mazhar olurken, diğer yönüyle yerli yerinde kullanılmadığı gerekçesiyle eleştiriye konu olmuştur.⁴⁹ Molla Bedreddin, söz konusu ifadeyi analiz ederken Nûdehî'nin, dilciler arasında yaygın biçimde benimsenen anlayışın aksine bir açıklamada bulunduğunu belirtmektedir. Gerçekten de تَكْتُرُ فِي التَّكْتِيرِ şeklindeki ifade, dilcilerin çoğunluğunun, hatta metnin müellifi Cürçânî'nin aktardığı görüşlerle örtüşmemektedir. Zira dilciler arasında meşhur olan kullanım رَبِّ لِلتَّقْلِيلِ biçimindedir.⁵⁰ Bununla birlikte Molla Bedreddin, bu aykırı yaklaşımı son derece beğenmiş olacak ki "Allah'a yemin ederim ki bu beyit, altın suyuyla yazılmayı hak etmektedir" şeklindeki ifadesiyle takdirini açıkça dile getirmektedir.⁵¹ Ancak bütün bu övgüsüne rağmen Molla Bedreddin'e göre تَكْتُرُ فِي التَّكْتِيرِ، وَالتَّقْلِيلِ مَعْنَى لَهَا لِكِنَّةٍ قَلِيلٍ ifadesinin metin içerisindeki yeri isabetli değildir. Ona göre bu açıklamanın, kendisinden önce geçen كَرَّبَ شَخْصٍ عَالِمٍ صَافِحْتُهُ "Nice âlim kişi vardır ki onunla tokalaştım" ibaresinden önce zikredilmesi gerekirdi.⁵² Açıklamalar objektif bir şekilde değerlendirildiğinde, Molla Bedreddin'in bu tespitinin isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Zira usul açısından önce hükmün ortaya konulması, ardından bu hükmü destekleyen örneğin verilmesi beklenir. Oysa Nûdehî, hüküm bildiren açıklamayı cümlelerin sonuna bırakmış ve ardından bu hükmü destekleyecek herhangi bir örnek sunmamıştır. Dolayısıyla رَبِّ hakkında genel bir değerlendirme içeren ifadenin, كَرَّبَ شَخْصٍ عَالِمٍ

⁴⁸ Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), 4/85.

⁴⁹ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 17.

⁵⁰ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye* (İstanbul: Mektebetü Yâsin, 2014), 382; Şihâbüddîn Ahmed b. Ömer el-Hindî, *el-Mü'âfiye fi şerhi'l-Kâfiye*, ed. Mustafa Şeyh Mustafa (İstanbul: el-Mektebetü'l-Henefiyye, ts.), 642.

⁵¹ Bununla birlikte Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370), fıkıh usulüne dair kaleme aldığı *Cem 'u'l-cevâmi'* adlı eserinde, ilk etapta رَبِّnin teksîr anlamında kullanıldığını, ardından da taklîl anlamı da ifade edebileceğini zikretmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli' fi halli Cem 'i'l-cevâmi'* (Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 2018), 1/480.

⁵² Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 17.

صَافِحْتُهُ örneğinden önce getirilmesi gerektiği yönündeki Molla Bedreddin'in eleştirisi, metin tertibi bakımından son derece yerindedir.

7. Tercih Ettiği Görüşleri Dile Getirme Metodolojisi

Molla Bedreddin, meseleleri çok yönlü biçimde ele alan ve geniş bir ilmî perspektife sahip bir dilci olarak, ihtilafı konuları dilcilerin otoritesine bağlı kalmaksızın delile dayalı ve hakkaniyeti esas alan bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Benimsemediği görüşleri ise çoğu zaman gerekçeleriyle birlikte ele almakta, tenkit süzgecinden geçirdikten sonra reddetmektedir. Nitekim Nûdehî tarafından zikredilen وَلَا غُلَامِي لَكُمْ örneği, Molla Bedreddin'in konuya ilişkin görüş beyan etmesine zemin teşkil etmiştir.⁵³ Bu kapsamda o, söz konusu cümleye dair Sîbeveyhi (ö. 180/796) ile İbnü'l-Hâcib'e (ö. 646/1249) nispet edilen iki farklı i'râb yaklaşımını aktarmaktadır. Sîbeveyhi'ye göre cümlede yer alan لَكُمْ ifadesinin başındaki lâm harfi zaide olup bu yapı ل edatının ismiyle ilişkili olarak müzâfün ileyh konumundadır. Buna bağlı olarak ل'nın haberi مَوْجُودُونَ vb. bir kelime takdir edilerek mahzuf kabul edilmektedir. Molla Bedreddin, bu görüşü aktardıktan sonra buna katılmadığını açıkça ifade etmekte, ardından İbnü'l-Hâcib'in benimsediği yaklaşımı tercih ederek لَكُمْ ifadesinin başındaki cer harfinin zaide olmadığını, bilakis mahzuf bir unsura tealluk ettiğini ve ل edatının haberi konumunda bulunduğunu ileri sürmektedir.⁵⁴ Bu tür örnekler, Molla Bedreddin'in farklı görüşleri nakletmekle yetinmeyip bunları mukayeseli bir biçimde değerlendirerek hangisinin ilmî bakımdan daha isabetli olduğunu ortaya koyduğunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla o, bazı dilcilerde görüldüğü üzere meselelerin yalnızca tasvirini yapmakla yetinen bir nakilci olmayıp tarafsızlığı ve güçlü muhakeme yeteneğine temayüz eden tenkitçi bir müellif niteliği taşımaktadır.

8. Gerekçelere Dayalı Bilgi Değerlendirme Yöntemi

Molla Bedreddin'in meseleleri derin bir tefekkürle ele aldığı dikkate alındığında, metin tahlilinde en ince ayrıntıları dahi gözden kaçırmayan titiz bir yaklaşım benimsediği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Nûdehî'nin eserinde, aynı konu kapsamında birden fazla örneğe yer verilmesinin gerekçesi, Molla Bedreddin tarafından okuyucunun konuyu daha sağlıklı biçimde kavrayabilmesi ve meseleye farklı yönlerden nüfuz edebilmesi amacıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla söz konusu örneklerin çokluğu, müellifin ifadelerinde bir tekrar yahut dağınıklık olarak değil, bilakis pedagojik ve metodolojik bir tercih olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Nûdehî'nin inne ve kardeşleri konusunda اُنْ edatı için üç ayrı örnek zikretmesi, Molla Bedreddin'in dikkatinden kaçmamakta, bu örneklerin her birinin taşıdığı işlevi ayrıca açıklamaktadır.⁵⁵ Buna göre بَلَعْنَا اَنَّ شَقَاعَةَ النَّبِيِّ ifadesi, اُنْ'ın tevilinde yer alan unsurun fail konumunda bulunmasına örneklik teşkil etmektedir. "تَدْرِي يَقِينًا اَنَّهُ يَقِينًا" Kesin olarak biliyoruz ki

⁵³ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 16.

⁵⁴ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 16.

⁵⁵ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 20.

o, bizi muhafaza edecektir" cümlesi, أن'ın tevilinde olan unsurun iki meful konumunda bulunduğunu göstermektedir. وَلَا تَخَافُ أَنََّّهُ يُهْمِلُنَا "Onun bizi ihmal edeceğinden korkmayız" örneği ise أن'ın tevilinin tek bir meful yerine geçtiği duruma delil olarak sunulmaktadır.⁵⁶ Görüldüğü üzere Molla Bedreddin'in bu husustaki gerekçelendirmeleri hem açıklayıcı nitelikte olup hem de metin tahliline katkı sağlayacak ölçüde yerindedir.⁵⁷

9. Mücmel Lafızların Tavzihindeki Metodolojisi

Birçok müellifte olduğu gibi Molla Bedreddin'in de hâşiyesinde, Nûdehî'nin ifadeleri arasında yer alan ve açıklanmaya muhtaç bazı kapalı lafızları örnekler aracılığıyla vuzuha kavuşturduğu göze çarpmaktadır. Konu bütünlüğünün sağlanması ve müellif tarafından verilmek istenen mesajların okuyucu tarafından doğru biçimde anlaşılabilmesi açısından, bu tür kelimelerin izah edilmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim Nûdehî, müzari fiili mansûb kılan edatlar bağlamında, olumsuzluk veya talep bildiren bir unsurdan sonra gelen ve sebebiyet ifade eden fâ ile ma'iyet anlamı taşıyan vâv'dan sonra yer alan müzari fiilin, gizli bir أن ile mansûb olacağını belirtmektedir. Ancak o, talep ve olumsuzluğu mutlak biçimde değil, مَحْضِينَ kaydı ile nitelendirmektedir.⁵⁸ Bununla birlikte içine başka bir unsur karışmamış olumsuzluk ile talebin neyi ifade ettiği, özellikle nahiv ilmine yeni başlayan talebeler açısından açık değildir. Bu sebeple Dolayısıyla Molla Bedreddin, her iki durumda da محض kelimesinin hangi anlamda kullanıldığını örnekler eşliğinde açıklamaktadır. Olumsuzluk kapsamında katıksızlık, فَتَحَدَّثْنَا "Sen ancak bize gelir ve bizimle konuşursun" örneğinde görüldüğü üzere, ispat unsuru ile karışmış bir olumsuzluğun bulunmamasını ifade etmektedir. Nitekim bu örnekte olumsuzluk tam olmadığı için müzari fiili olan تَحَدَّثُ mansûb değil, merfû' olarak gelmiştir. Molla Bedreddin, katıksız talebi ise ism-i fiil veya haberî cümle vasıtasıyla oluşmuş talep türlerinin dışında kalan talep olarak izah etmektedir. Buna göre فَأَحْسِنُ إِلَيْكَ "Sus, sana iyilik yapacağım" örneğinde olduğu gibi ism-i fiil yoluyla meydana gelen talep ile حَسْبُكَ الْحَدِيثُ فَيَتَأَمَّرُ النَّاسُ "Konuşman yeter, insanlar uyur" örneğinde görülen haber cümlesiyle oluşturulan talebin ardından gelen fiilin merfû' olarak okunacağını belirtmektedir.⁵⁹ Bu açıklamalar sayesinde Molla Bedreddin, Nûdehî'nin ifadesinde izaha muhtaç olan bir kavramı bütün yönleriyle ortaya koymaktadır. Böylece nahiv ilmine yeni başlayan talebelerin, kendi başlarına kavramakta zorlanabilecekleri bir meseleyi açıklığa kavuşturmaktadır.⁶⁰

⁵⁶ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 20.

⁵⁷ Yukarıda verilen örnekler dikkatle incelendiğinde, Nûdehî'nin nahiv ilmine yeni başlayan talebelere yönelik seçtiği örnekler aracılığıyla, dil öğretiminin yanı sıra dolaylı biçimde itikadî içerik de aktardığı anlaşılmaktadır. Nitekim inne ve kardeşleri bahsi kapsamında verilen örneklerde, Peygamber Efendimizin kıyamet gününde şefaate bulunacağı meselesine de yer verilmektedir. Geniş bilgi için bk. Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 20.

⁵⁸ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 27.

⁵⁹ Tillovî, *Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil*, 27.

⁶⁰ Konu kapsamında ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (İstanbul: Mektebetü Seyda, ts.), 2/294-295.

10. Dilciler Arasında Vuku Bulan İhtilaflara Yaklaşımı

Molla Bedreddin'in Nûdehî'nin ifadelerini açıklarken dilciler arasında ortaya çıkan ihtilaflara temas edilmesi gerektiğini fark ettiği her durumda, bu ihtilaflara değindiği göze çarpmaktadır. Bu yaklaşım, onun yalnızca metni açıklamakla yetinmediğini, aksine meseleleri tarihsel ve ilmî bağlamları içerisinde ele alarak farklı görüşleri mukayeseli bir yöntemle değerlendirmeyi hedeflediğini göstermektedir. Böylece Molla Bedreddin, okuyucunun ilgili meseledeki görüş çeşitliliğini fark etmesini sağlamak ve açıklamalarını tek bir yaklaşım çerçevesine indirgemekten kaçınmaktadır. Nitekim Nûdehî'nin *لَنْ* " *edatı, fiilin olumsuzluğunu pekiştirmek içindir* " şeklindeki ifadesi, bütün dilciler tarafından ittifakla kabul edilmiş bir görüş değildir.⁶¹ Bu nedenle Molla Bedreddin, müzari fiilin başına gelen *لَنْ* edatının pekiştirme anlamı taşıdığı yönündeki yaklaşımın, Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı tefsirinde yer alan ve ona ait bir görüş olduğunu belirtmektedir.⁶² Buna karşılık İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e 'ârîb* adlı eserinde bu görüşün açıkça kabul edilmediğine dikkat çekmektedir.⁶³ Bu durum, Nûdehî'nin metninde zikredilen bilginin bütün dilciler nezdinde kabul edilmediğini ortaya koymaktadır. Nûdehî, *لَا أَبَدِيَّ الْمُتَنَفِي* " *Sürekli olumsuzluk yapmaz* " şeklindeki ifadeyle *لَنْ* edatının özelliklerine dair açıklamalarını sürdürmektedir. Molla Bedreddin, söz konusu ibareyi de analiz ederek *لَنْ*'in ifade ettiği olumsuzluğun ebediyet anlamı taşımadığı yönündeki görüşün, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e 'ârîb*'te de yer aldığını belirtmektedir.⁶⁴ Bununla birlikte İbn Hişâm'ın aynı eserinde Zemahşerî'nin *el-Ünmûzec* adlı çalışmasında *لَنْ*'in olumsuzluğunun ebediyet ifade ettiği yönünde bir görüşün bulunduğu ifade etmektedir. Ancak dikkat çekici olan husus, Molla Bedreddin'in bu bilginin *el-Ünmûzec*'te bizzat yer almadığını açıkça beyan etmesidir. Gerçekten de her ne kadar bu tür bir görüş dilciler arasında yaygın yaygın biçimde dile getirilmiş olsa da günümüze ulaşan gerek müstakil *Ünmûzec* nüshalarında gerekse onun meşhur şerhleri *Hedâikü'd-dekâik*⁶⁵ ve Erdebîlî'nin (öl. 776/1375) *Şerhü'l-Ünmûzec*⁶⁶ adlı eserlerinde bu yönde açık bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu görüşün birden fazla eserde dile getirilmiş olması, onun aslının mevcut olduğuna işaret etmektedir.⁶⁷ Zira bazı dilciler, Zemahşerî'nin *لَنْ*'in ebediyet ifade ettiği yönündeki yaklaşımının arka planında, *لَنْ تَرَانِي* " (*Rabbi*): *Sen beni asla göremezsin* "⁶⁸ ayetinden

⁶¹ Nûdehî, *eş-Şâmil li'l- 'Avâmîl*, 28.

⁶² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-eķāvil fi vucûhi't-te 'vil* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l- 'Arabî, ts.), 3/171.

⁶³ Yapılan araştırmalar neticesinde, Zemahşerî'nin *el-Mufaşşal* adlı eserinde *لَنْ* edatının olumsuzlukla birlikte pekiştirme anlamı de ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ 'atî'l-i 'râb*, ed. Ali Bu Mülhim (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 407.

⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e 'ârîb*, 2/176-177.

⁶⁵ Sâdullah el-Berde'î, *Hedâikü'd-dekâik* (İstanbul: Sâlah Bilici Yayınları, 1984), 432-433.

⁶⁶ Muhammed b. Abdülganî Erdebîlî, *Şerhü'l-Ünmûzec*, ed. Adnan Câsim Muhammed el-Hezîmâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), 260-261.

⁶⁷ Bk. Mahallî, *el-Bedrü't-ţâli ' fi ħalli Cem 'il-cevâmi*, 1/499-500.

⁶⁸ el-Ârâf, 7/145.

hareketle ahirette Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğu yönündeki itikadî görüşünü temellendirme amacı bulunduğunu açıkça ileri sürmektedir.⁶⁹

Sonuç

Molla Bedreddin'in Nûdehî'nin *eş-Şâmil li'l- 'Avâmil* adlı eserine yazdığı hâşiye, metinle kurulan ilişkiyi belirleyen geleneksel hâşiye anlayışını aşan bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu duruş, metni nihai bir bütün olarak ele alan açıklayıcı tutumdan ziyade, metni yeniden okunmaya ve eleştirel tartışmaya elverişli bir yorum mekanizması olarak değerlendiren perspektife dayanmaktadır. Bu çerçevede söz konusu hâşiye, metne tabi bir tamamlayıcı unsur olmaktan çıkarak metinle aynı epistemik düzeyde değerlendirilen müstakil bir ilmî faaliyet niteliği kazanmaktadır. Bu kapsamda Molla Bedreddin'in müdahaleleri, dilsel ayrıntılar üzerinden yürütülen teknik düzeltmeler olarak değil, metnin anlam üretme kapasitesini doğrudan etkileyen metodolojik tercihler olarak değerlendirilmelidir. Onun dikkat çektiği hususlar, çoğu zaman lafzın sınırlarını aşarak metnin yöneldiği maksadı görünür kılmayı amaçlamaktadır. Böylece hâşiye, metni sınırlamak yerine onun anlam alanını genişletmektedir. Bu yönüyle eser, metinle okur arasındaki ilişkiye aracılık etmekle birlikte bu ilişkiyi yeniden kuran bir yapı arz etmektedir.

Molla Bedreddin'in tutumu, ilmî otoriteye dayalı nakilci bir çizgiden ziyade, gerekçelendirme temelli bir tercih bilincine dayanmaktadır. Metin karşısında sergilediği tutum ne kayıtsız bir teslimiyete ne de mutlak bir reddiye dönüşmektedir. Aksine bu yaklaşım, metni ciddiye alan fakat onu sorgulanamaz görmeyen bir ilmî öz güveni yansıtmaktadır. Bu tavır, hâşiye literatüründe nadiren rastlanan bir metodolojik açıklık ortaya koymaktadır. Dikkat çekici bir diğer husus, Molla Bedreddin'in metni yalnızca dilciler arası bir ihtilaf konusu olarak görmemesidir. Onun yaklaşımında metin, teorik kabullerin sınırdığı bir uygulama alanına dönüşmektedir. Bu durum, dil kurallarının soyut ilkeler olmaktan çıkıp metin üzerinden anlam kazandığını göstermektedir. Böylece hâşiye, kuralın metne uygulandığı bir alan değil, kuralın metinle yeniden şekillendiği bir düşünce alanına dönüştürmektedir. Bu itibarla Molla Bedreddin'in Nûdehî'ye kaleme aldığı eser, hâşiye türünün mahiyetine dair alışlagelmiş kabulleri yeniden düşünmeye zorlayan bir örnek sunmaktadır. Bu metin, ilmî üretimin yalnızca ana metinler üzerinden değil, onlarla ilişkili ikincil metinler aracılığıyla da sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu bakımdan söz konusu hâşiye, tamamlanmış bir metnin ardından gelen bir açıklama değil, süreklilik arz eden bir ilmî tartışmanın parçası olarak okunmalıdır. Böyle bir okuma, hâşiye geleneğini ikincil bir yazım biçimi olmaktan çıkararak ilmî düşüncenin canlı dolaşım alanlarından biri olarak konumlandırmayı mümkün kılmaktadır.

⁶⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e 'ârib*, 2/177; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Nûru's-sעיyye fî halli elfâzi'l-Âcurrûmiyye* (Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2008), 91; Mahmut Tekin, "Kur'an İle İstişhâd Yöntemi Açısından Hatib eş-Şirbînî'nin 'Nûru's-Sעיyye Fî Halli Elfâzi'l-Âcurrûmiyye' Adlı Eseri", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (25 Aralık 2020), 161-162.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı	Bu çalışma tek yazarlıdır.
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakem
Etik Beyanı	<p>* <i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p> <p>* Bu makale; herhangi bir lisansüstü çalışmadan üretilmemiştir.</p> <p>* Bu makale, sempozyum veya kongre gibi herhangi bir zeminde, özet veya tam metin olarak sunulmamış, özgün bir araştırma makalesidir.</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Declaration of Contribution Rate of Researchers	This study has one author.
Peer-Review	Double Blind Referee
Ethical Statement	<p>* <i>It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies utilized are indicated in the bibliography.</i></p> <p>* This article is not derived from any postgraduate study.</p> <p>* This article is an original research article that has not been presented as an abstract or full text in any ground such as symposium or congress.</p>
Plagiarism Checks	Done - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Arap, Mustafa. Fethu vâhibi'l- 'aṭiyye bi ḥalli müşkilâti'l-Behceti'l-merziyye. İstanbul: Hâşimî Yayınları, 2017.
- Azzâvî, Abbas. Şehrezûr-es-Süleymâniye. Bağdat: yy., 2000.
- Benli, Ali. "Nûdehî". EK-2. c/359-360. Ankara, 2019.
- Berdeî, Sâdullah el-. Ḥedâikü'd-dekâik. İstanbul: Sâlah Bilici Yayınları, 1984.
- Berdeî, Sâdullah el-. Sa'dullâh eş-şâgîr. Beyrut: Dârü'd-Diyâ, 2025.
- Birgivi, Mehmed Efendi. İmtihânü'l-ezkiyâ'. ed. Yesâr Sâyir el-Hebîb. Lübnan: Dâru Tahkiki'l-Kitâb, 2021.
- Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed. el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye. İstanbul: Şefkat Yayınları, 2015.
- Çağlar, Hasan. Bedreddin Sancar ve Ebdeu'l-beyân li cemî âyi'l-Kur'ân Adlı Tefsiri. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010.
- Çelebi, Kâtib. Keşfü'z-ẓunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî, 1941.
- Çelik, Yüksel. es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî'nin el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2009.
- Erdebîlî, Muhammed b. Abdülganî. Şerḥü'l-Ünmûzec. ed. Adnan Câsim Muhammed el-Hezîmâvî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Esterâbâdî, Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-. Şerḥü'l-Kâfiye. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Gelibolu, Şeyh Mustafa b. İbrâhîm el-. Tühfetü'l-iḥvân Şerḥü'l-'Avâmil. İstanbul: Dârü's-Sirâc, 2018.
- Gerevî, Ahmed b. Muhammed el-. Ḥâşiyetü'l-Gerevî 'alâ Şerḥi Sa'dillâh eş-şâgîr. Beyrut: Dâru Nûri's-Sabâh, 2016.
- Gürer, Dilâver. Abdülkâdir Geylânî. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.
- Ğürsî, Muhammed Salih. et-Taḥkikatü'l-vefiyye bimâ fi'l-Behceti'l-merziyye. by.: yy., 1990.
- Hindî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ömer el-. el-Mü'âfiye fî şerḥi'l-Kâfiye. ed. Mustafa Şeyh Mustafa. İstanbul: el-Mektebetü'l-Henefiyye, ts.
- Hudarî, Muhammed b. Mustafa el-. Ḥâşiyetü'l-Hudarî 'alâ Şerḥi İbn 'Aḳîl. 2 Cilt. Diyarbakır: Mektebetu Seyda, ts.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh. Şerḥu İbn 'Aḳîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik. 2 Cilt. İstanbul: Mektebetu Seyda, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh. Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb. 3 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh. Şerḥu Şüzûri'z-zeheb. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2016.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. el-Elfiyye. by.: Dârüt-Te'âvun, ts.

- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. el-Kâfiye. İstanbul: Mektebetu Yâsin, 2014.
- İhsâî, Muhammed Sâlih b. İbrâhîm b. Hüseyin el-. Hâşiyetü'l-Hekîm el-İhsâî 'alâ Şerhî'l-Elfiyye. ed. Ahmed el- 'Arfec. 3 Cilt. Ürdün: Dârü'n-Nûri'l-Mubîn, 2017.
- Kavak, Abdulcebbar. "Şeyh Ma'rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarikatının Süleymaniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü" 28/2 (2011), 137-157.
- Kavak, Abdulcebbar. "XVIII. YÜZYILDA KUZEY IRAK'TA FAALİYET YÜRÜTEN KADİRÎ ŞEYHLERİ". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19/2 (15 Aralık 2015). <https://doi.org/10.18505/cuifd.48981>
- Keskin, Mustafa. Nahiv İlminde Vâdih Türü Eserler ve ez-Zübeydî'nin Kitâbü'l Vâdih Adlı Eseri. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-. el-Bedrû't-tâli' fî hâlli Cem 'îl-cevâmi'. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 2018.
- Meydan, Ahmet - Küçükzoroğlu, Merve. "Sa'dullâh El-Berde'î ve Şerhu'l-Avâmili'l-Mie Adlı Eseri". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 57 (31 Aralık 2024), 277-299. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1549960>
- Mirzâ, Ebû Tâlib. Hâşiyetu Ebi Talib el-Mirzâ 'ale'l-Behceti'l-merziyye. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Diyarbekir, 2019.
- Muderris, Abdulkerîm Muhammed. Ulemâ'unâ fî hîdmeti'l- 'ilm ve'd-dîn. Bağdat: Dârü'l-Hurriyye, 1983.
- Mustafa, Muhammed Sâbir. en-Nûdehî ve cuhûduhu'n-Nahviyye. Erbil: Matbaatu Cami'ati Salahiddin, 2005.
- Nûdehî, Şeyh Ma'rûf en-. el-A 'mâlû'l-kâmile li'Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî. ed. Baba Ali b. Şeyh Ömer Karadâğî. Bağdat: Matbeatu'l- 'Ânî, 1984.
- Nûdehî, Şeyh Ma'rûf en-. eş-Şâmil li'l- 'Avâmil. İstanbul: Hâşimî Yayınları, 2018.
- Sâmi, Şemseddin. Kāmûsü'l-a'lâm. İstanbul: Mihrân Matbaası, 1316.
- Siirdî, Molla Halil. el-Ķāmûsü's-şânî fi'n-naḥv ve's-şarf ve'l-me 'ânî. 2 Cilt. İstanbul: Darü'r-Ravza, 2012.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-. Nûrû's-seciyye fî hâlli elfâzi'l-Âcurrûmiyye. Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2008.
- Tekin, Mahmut. Gerevî ve Hâşiyetu Sa'dullâh eş-şağîr Adlı Eseri. Ankara: Vizetek, 2024.
- Tekin, Mahmut. Kâfiyecî'nin "Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idî'l-İ'râb" Adlı Eseri -Dil ve Üslup Açısından İncelenmesi-. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022.
- Tekin, Mahmut. "Kur'an İle İstîşâd Yöntemi Açısından Hatib eş-Şirbîni'nin 'Nûrû's-Seciyye Fî Halli Elfâzi'l-Âcurrûmiyye' Adlı Eseri". Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16 (25 Aralık 2020), 152-166. <https://doi.org/10.34085/buifd.792702>
- Tekin, Mahmut. "Sa'dullâh es-Sağîr ve Berde'î'ye Aidiyeti Üzerine Bir İnceleme". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 21/1 (22 Haziran 2021), 231-250. <https://doi.org/10.30627/cuilah.823086>

- Tekin, Mahmut. " 'Alî eş-Şeyhânî ile Yûnus el-Erkatî'nin Terkîb Adlı Eserlerinin Mukayesesi". Turkish Studies-Comparative Religious Studies Volume 16 Issue 1/Volume 16 Issue 1 (2021), 103-115. <https://doi.org/10.47091/TurkishStudies.48764>
- Tillovî, Ebü'l-Berekât Muhammed Bedreddin et-. el-Vaşıyyetü'l-'âmme ve yelîhâ el-Vaşâye'l-'aşere'd-dürer li'l-ebnâ'î'l-'aşeretü'l-'ğurer ve yelîhâ Şükürnâme. b.y.: yy., ts.
- Tillovî, Ebü'l-Berekât Muhammed Bedreddin et-. es-Sîretü'z-zâtiyye ve yelîhâ vaşıyettüh. İstanbul: Dârü'ş-Şafaka, 2013.
- Tillovî, Ebü'l-Berekât Muhammed Bedreddin et-. Hülâşatü'l-beyân li-cem'î âyi'l-Çur'ân. b.y.: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2017.
- Tillovî, Molla Bedreddin et-. Hâşiyetu eş-Şâmil li'l- 'Avâmil. İstanbul: Hâşimî Yayınları, 2018.
- Üşnûvî, 'Alî. Tafşîlü'l-Cürcânî. Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2019.
- Yaşar, Mehmet Aziz. Memlûkler döneminde fıkıh siyaset ilişkisi. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Zeki Bek, Muhammed Emin. Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan. Dimaşk: Dârü'z-Zaman, 2006.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-. el-Keşşâf 'an hâkâ'ı kı gâvâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvîl fi vücûhi't-te'vîl. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l- 'Arabî, ts.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-. el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i- 'râb. ed. Ali Bu Mülhim. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.

